

УДК [007:15]:577.4

Чеканова І.В., к.т.н., с.н.с.¹;Ткач І.М., к.е.н.²;Чумаченко Св.М.¹;Голота О.П., к.е.н.².¹ - Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України;² - Національний університет оборони України.

Роль і місце фінансового забезпечення Збройних Сил України в фінансовій системі держави в особливий (кризовий) період

Роль и место финансового обеспечения Вооруженных Сил Украины в финансовой системе государства в особый (кризисный) период

A role and place of the financial providing of Armed Forces of Ukraine in the financial system of the state in a special (crisis) period

Резюме. В матеріалах статті надається огляд найбільш поширених підходів щодо напрямів розвитку фінансового забезпечення Збройних Сил України в особливий (кризовий) період, визначається його місце в фінансовій системі держави.

Ключові слова: фінансове забезпечення, фінансова система, особливий (кризовий) період, збройні сили.

Резюме. В материалах статьи дается обзор наиболее распространенных подходов относительно направлений развития финансового обеспечения Вооруженных Сил Украины в особый (кризисный) период, определяется его место в финансовой системе государства.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, финансовая система, особый (кризисный) период, вооруженные силы.

Summary. In materials of the article the review of the most widespread approaches is given in relation to directions of development of the financial providing of Armed Forces of Ukraine in a special (crisis) period, his location is determined in the financial system of the state.

Keywords: financial providing, financial system, special (crisis) period, armed forces.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день ще спостерігається складність щодо організації фінансового забезпечення Збройних Сил України в особливий період, що обумовлено як зовнішніми (на державному рівні), так і внутрішніми (на рівні Міністерства оборони) чинниками. Має місце нераціональний розподіл фінансових ресурсів, що призводить до зниження рівня боєздатності ЗС України та воєнної безпеки держави, відсутність законодавчої бази щодо фінансового забезпечення Збройних Сил України в особливий (кризовий) період. Тому розгляд сучасних тенденцій та напрямів розвитку фінансового забезпечення Збройних Сил України в особливий (кризовий) період, визначення його місця в фінансовій системі держави є актуальним.

Ступень розробленості проблеми. Перші публікації, що висвітлювали окремі сторони фінансової сфери, з'явилися у засобах масової інформації ще в роки Великої Вітчизняної війни. Вони були присвячені мобілізації грошових

коштів на потреби оборони держави [1, 2]. Після закінчення Великої Вітчизняної війни вийшла книга Н. А. Вознесенського про воєнну економіку СРСР [3]. У 1955 р. була опублікована книга К.Н. Плотнікова з історії бюджету СРСР [4]. Фінансам періоду Великої Вітчизняної війни присвячена праця М.Л. Тамарченко [5]. На початку перебудови, вийшла книга Ю.І. Константинової [6], предметом якої стали основні напрями податкових та бюджетних реформ в СРСР. Нові підходи до вивчення фінансової системи СРСР присутні в роботі А. В. Анікіна [7], присвяченій світовим фінансовим кризам та способам мобілізації фінансових ресурсів. У 2011 році було запропоновано Проект Закону України: "Про фінансову систему України в особливий період" [8], який був знятий з розгляду. В цьому ж році вийшла стаття І.М. Ткача – "Аналіз спроможності фінансової системи держави функціонувати в особливий

(кризовий) період: досвід Великої Вітчизняної війни та стан сьогодення” [9], в якій було простежено на історичному матеріалі зміни фінансової політики СРСР та надані пропозиції щодо визначення можливого порядку організації роботи фінансової системи в умовах особливого періоду або кризових ситуацій. У фінансовій системі України поки що немає достатньо наукового обґрунтування такої її складової як система військового фінансового забезпечення [10]. Обмежена кількість наукових фахових публікацій на цю тему обумовлюється неоднозначністю визначення деяких понять [11] та підвищеною складністю проблеми що розглядається.

Із наведених публікацій можна зробити висновок, що при порівняно високому рівні вивченості економіки СРСР в цілому діяльність і структура фінансової системи держави та її збройних сил, як в мирний так і в особливий період досліджені не сповна.

Метою статті є розроблення теоретичних і науково-методичних підходів щодо напрямів розвитку фінансового забезпечення Збройних Сил України в особливий (кризовий) період та визначення його місця в фінансовій системі держави.

Виклад основного матеріалу. Існуючі економічні, територіальні, етнічні, конфесійні та інші протиріччя сьогодення створюють умови для виникнення кризових ситуацій, збройних конфліктів, локальних війн. Все це вимагає економічного забезпечення основними вимогами якого є: сталий розвиток воєнно-економічного потенціалу; підтримання постійної високої воєнно-економічної готовності країни, спроможності економіки надійно задовольняти оборонні потреби у будь-яких умовах; забезпечення стійкого функціонування фінансово-економічної діяльності в особливий (кризовий) період.

Особливий (кризовий) період – період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [12].

Ефективність воєнної організації держави залежить від обсягів фінансових ресурсів, які виділяються на здійснення військової діяльності, і ефективності функціонування системи її фінансового забезпечення.

Фінансова система держави є відображенням форм і методів конкретного використання фінансів в економіці і відповідною до задіяної моделі економіки та значною мірою визначається нею. Фінансові системи деяких держав можуть відрізнятися за своєю структурою, але у всіх у них є загальна ознака – це різноманітні фонди фінансових ресурсів, які різняться за методами мобілізації та напрямками використання, однак тісно пов'язані між собою, мають прямий і зворотний вплив на економічні й соціальні процеси в державі, а також на формування й використання фондів фінансових ресурсів у розрізі окремих ланок [13].

Фінансова система України в особливий період – організаційно-правове об'єднання коштів бюджетної і банківської систем, небанківських фінансових установ, підприємств, установ та організацій всіх форм власності і громадян, що є об'єктом державного регулювання органами управління фінансами, яке провадиться з метою задоволення потреб держави у фінансових ресурсах в особливий період [14].

Класифікація фінансового забезпечення Збройних Сил України формується за трьома напрямками (рис. 1):

- 1) за джерелами їх формування;
- 2) за напрямками бюджетних видатків;
- 3) за напрямками їх використання.

Фінансові ресурси Збройних Сил формуються за рахунок дохідної частини державного бюджету, надходжень за рахунок, зароблених у процесі виробничої діяльності військових виробничих підприємств військово-ремонтних підприємств, будівельно-монтажних організацій, військових сільськогосподарських підприємств та за рахунок грошових надходжень від невиробничої та іншої діяльності, а саме: коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна Збройних Сил України; коштів за виконані роботи, надані послуги; коштів за надання в оренду основних фондів та іншого майна Збройних Сил України. За рахунок цих коштів здійснюються видатки на потреби оборони відповідно до кошторису Міністерства Оборони України.

Розглядаючи фінансові відносини, необхідно зазначити, що їх характеристика пов'язана з виділенням об'єктів і суб'єктів. Об'єктами даних відносин є національне багатство та валовий внутрішній продукт (ВВП) (рис. 2).

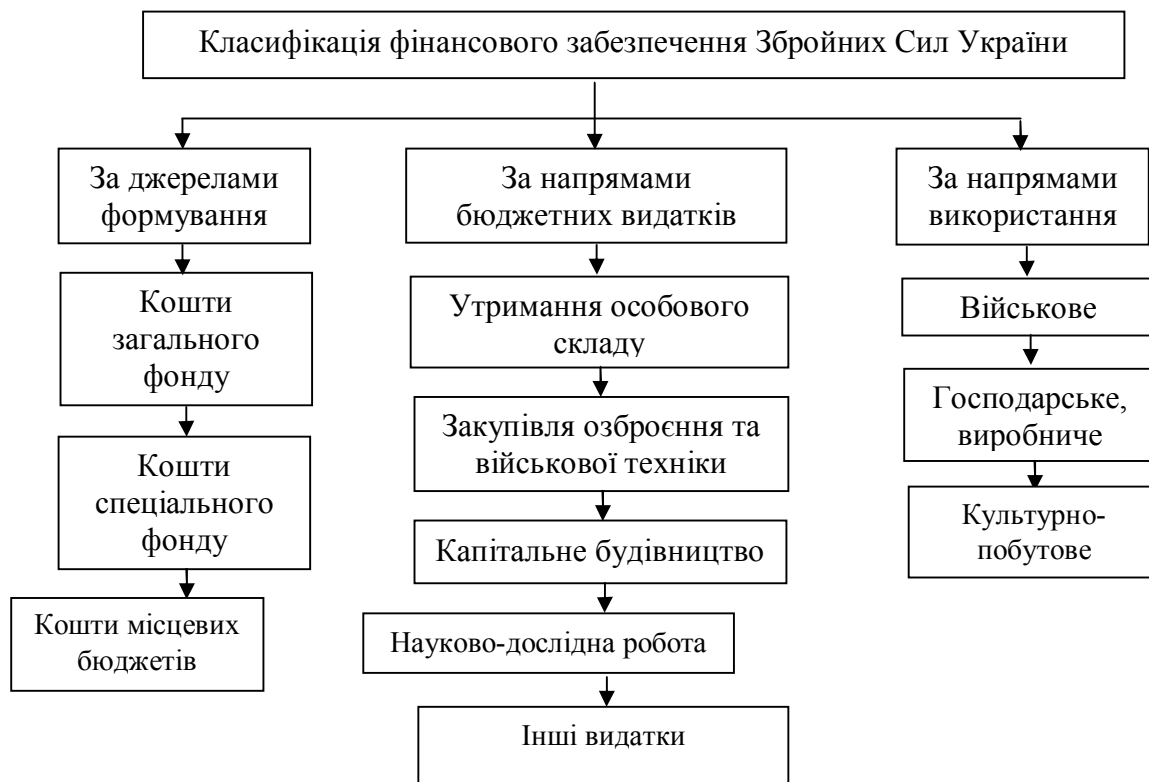

Рис. 1 – Класифікація фінансового забезпечення Збройних Сил України

Рис. 2 – Об'єкти фінансових відносин

Суб'єктами фінансових відносин у процесі створення ВВП є виробнича та невиробнича сфери (рис. 3).

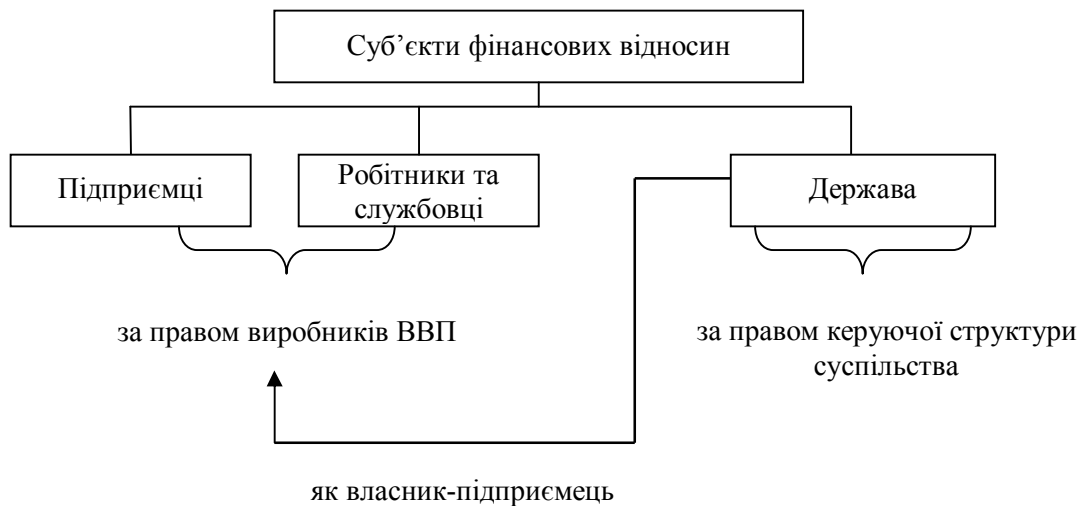

Рис. 3 – Суб'єкти фінансових відносин

Права держави як керуючої структури суспільства визначаються об'єктивними потребами встановлення системи фінансового забезпечення виконання державою її функцій. Держава акумулює необхідні кошти: заробляючи як власник засобів виробництва; експлуатуючи природні ресурси, що перебувають у її власності;

мобілізуючи ресурси шляхом перерозподілу доходів фізичних і юридичних осіб. Сфера фінансових відносин характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин. В основу виділення сфер (рис. 4) покладено рівень економічної системи.

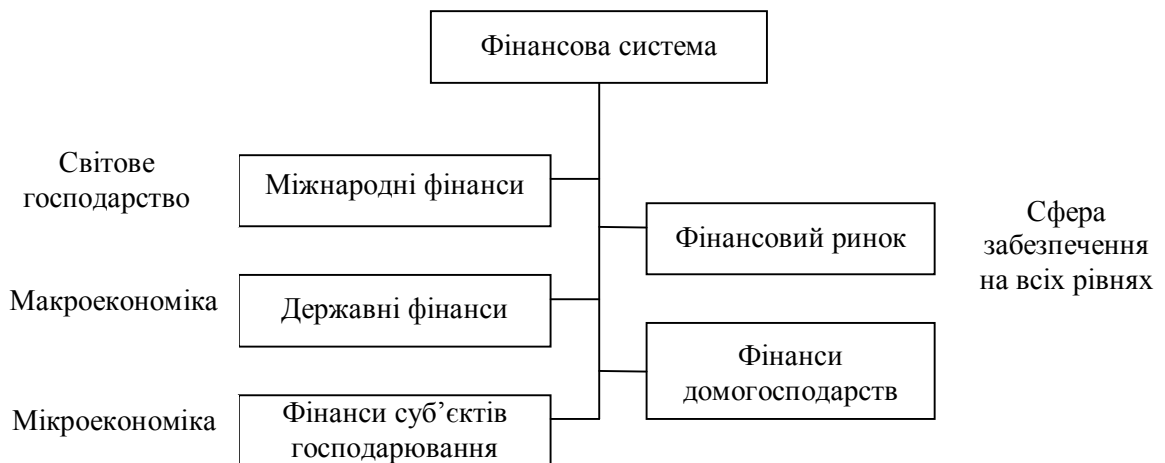

Рис. 4 – Сфери фінансових відносин

Фінансові системи держав можуть відрізнитися за своєю структурою, оскільки вони є відображенням існуючої моделі економіки, та кожна з них має свої загальні ознаки – це різноманітні фонди фінансових ресурсів, які різняться методами мобілізації і напрямками використання [14]. Нині у світі налічується понад 20 різних моделей фінансових систем окремих держав. У державах із перехідною економікою фінансові системи характеризуються тим, що окремі їхні ланки перебувають на стадії формування. Це насамперед фінансовий ринок, страхові фонди і страховий ринок, державний кредит, місцеві фінанси. Розлад фінансової системи може спричинити фінансову кризу в

державі, яка проявляється у зростанні бюджетного дефіциту, державного боргу, інфляції.

Аналізуючи радянську фінансову систему, можна стверджувати що її становлення почалося з перемоги у Жовтневій революції 1917 року [15]. Фінансові заходи диктатури пролетаріату були направлені на підірив економічної сили повалених експлуататорських класів, знищення старої державної машини і створення радянського державного апарату, звільнення країни від іноземної фінансово-економічної залежності. Радянська влада націоналізувала банки, анулювала дореволюційні позики, ввела державне

соціальне забезпечення трудящих, державну монополію страхової справи. Був створений новий фінансово-кредитний апарат. Здійснення багатьох заходів наміченої програми було перерване Громадянською війною і іноземною інтервенцією 1918-1920. У ці роки скоротилися державні доходи, різко зросло значення грошової емісії. Умови війни і розрухи сконцентрували ресурси у державі, їх розподіл здійснювався в натуральній формі, що різко звузило сферу функціонування фінансів. У 1930 була проведена податкова реформа. Замість тих, що існували раніше численних податків і зборів доходи держави почали поступати головним чином по двох основних каналах - у вигляді податку з обороту і відрахувань від прибутку. Ці платежі стали основною формою доходів бюджету; у 1934 вони склали понад 70% бюджетних надходжень; частка податків з населення не перевищувала 6%. Важливим джерелом доходів державного бюджету в роки перших п'ятирічок були засоби, що надавалися

трудящими державі у вигляді масових внутрішніх позик.

Побудова соціалізму змінила соціальну природу доходів і витрат державного бюджету. Доходи почали складатися в основному з накопичень соціалістичного господарства, витрати - прямувати на розвиток народного господарства, на науку, освіту, підготовку кадрів і охорону здоров'я. За роки довоєнних п'ятирічок (1929-1940) на розвиток народного господарства із засобів бюджету було направлено 41 млрд. крб. (майже 45% витрат бюджету), на соціально-культурні заходи - 22,7 млрд. (25%), на оборону - 17,1 млрд. крб. (близько 19%).

Велика Вітчизняна війна 1941-45 вимагала всемірної мобілізації матеріальних, людських і грошових ресурсів. Корінним чином змінилася структура витрат бюджету: асигнування на оборону за роки війни склали 58,2 млрд. крб. (51% витрат) [16]. Зміни державного бюджету СРСР за період війни показано в таблиці 1.

Таблиця 1.

Бюджет СРСР (1941-1945 рр.), в млрд. руб.

	1940	1941	1942	1943	1944	1945
ВИДАТКИ						
Економіка	58,3	51,7	31,6	33,1	53,7	74,4
Соціальна політика	40,9	31,4	30,3	37,7	51,3	62,7
Оборона	56,8	83,0	108,4	125,0	137,8	128,2
Управління	6,8	5,1	4,3	5,2	7,4	9,2
Різне	11,6	20,3	8,2	9,0	13,8	24,1
Всього:	174,4	191,4	182,8	210,0	264,0	298,6
ДОХОДИ						
Податок з обороту	105,9	93,2	66,4	71,0	94,9	123,1
Відрахування з прибутку підприємств	21,7	23,5	15,3	20,1	21,4	16,9
Доходи МТС	2,0	1,4	0,7	0,6	0,7	0,7
Податки з підприємств	3,2	3,1	1,9	2,9	3,4	3,3
Податки з населення	9,4	10,8	21,6	28,6	37,0	39,8
Місцеві податки	1,9	1,3	2,0	3,4	5,8	6,3
Державні позики	11,5	11,5	1,5	25,5	32,6	29,0
Різне (включаючи зовнішні джерела)	24,6	32,1	55,4	52,4	72,9	82,9
Всього:	180,2	177,0	165,0	204,4	268,7	302,0
Баланс	5,8	-14,4	-17,0	-5,6	4,7	3,4

З таблиці видно, що доходи державного бюджету з 180,2 млрд. руб. у 1940 р. зменшилися до 165 млрд. руб. в 1942 р., або з 87% до 65%. В той же час платежі та внески населення збільшилися з 19 млрд. руб. у 1940 р. до 44,7 млрд. руб. у 1942 р., або з 10,8% до 27% всіх доходів [15]. Витрати державного бюджету СРСР зросли з 174,4 млрд. руб. в 1940 р. до 182,8

млрд. руб. в 1942 р., в тому числі воєнні витрати зросли з 56,8 млрд. руб. до 108,4 млрд. руб. у 1942 р., або з 32,5% до 59% всіх видатків державного бюджету. У той же час фінансування народного господарства зменшилося з 58,3 млрд. руб. в 1940 р. до 31,6 млрд. руб. в 1942 р., або з 33% до 17% всіх видатків державного бюджету.

При загальному зменшенні доходів бюджету на 8% доходи від соціалістичного господарства, тобто прибуток, зменшилися на 32%, а платежі і внески населення збільшилися на 129%, або в 2,4 рази. Витрати державного бюджету збільшилися на 5%, у тому числі воєнні витрати збільшилися на 91%. Замість перевищення, як це було в 1940 р., поточних доходів над поточними витратами в сумі 3,2 млрд. руб., в 1942 р. мало місце перевищення поточних витрат над поточними доходами в сумі 18,9 млрд. руб., які були покриті за рахунок емісії та мобілізації через кредитну систему матеріальних резервів і запасів, створених у народному господарстві СРСР до війни [4, 5].

У 1943 р. разом зі зростанням воєнного господарства відбувалося зміцнення державного бюджету. Доходи зросли до 204,4 млрд. руб. і витрати – до 210,0 млрд. руб., а перевищення поточних витрат над поточними доходами зменшилася до 5,6 млрд. руб., які були покриті емісією, а також матеріальними резервами і запасами минулих років. Доходи від соціалістичного господарства в 1943 р. зросли порівняно з 1942 р. на 14 млрд. руб.; доходи від платежів і внесків населення зросли на 15,4 млрд. руб. Воєнні витрати зросли за рік на 16,6 млрд. руб. Витрати на фінансування народного господарства в 1943 р. залишилися на рівні 1942 р.

У роки Великої Вітчизняної війни фінансові органи виконували функції бюджетного планування, мобілізації та економії грошових коштів, фінансового контролю. Методи роботи фінансової системи в роки війни практично не змінилися. Якщо в довоєнний період кошти збиралися на прискорену модернізацію та індустріалізацію промисловості, то у 1941–1945 рр. – на воєнні потреби. Відпрацьована і налагоджена система збору коштів та перерозподілу фінансових потоків, зазнавши мінімальні зміни, виконала завдання воєнного часу. Фінансова система держави, створена в довоєнний період, не зазнала серйозних якісних змін і показала свою життєздатність.

Аналізуючи фінансову систему збройних сил США можна стверджувати, що її характерною рисою як у мирний, так і у воєнний часи є концепція забезпечення району – територіальний принцип фінансування військ [10]. Виходячи з цього, американське командування вважає, що командир більш значного формування повинен відповідати за фінансове забезпечення усіх своїх військових частин, установ і організацій будь-якого виду збройних сил або роду військ, що дислокуються у зоні його відповідальності. Армії сухопутних військ

США не мають своїх фінансових органів. Ланкою фінансової системи виступають корпусні центри фінансового забезпечення, що виконують ті ж функції, що і вищестояще управління, але в межах корпусних розмежувальних ліній і мають ту же організаційну структуру [10]. Виходячи з територіального принципу фінансування, в сухопутних військах США, розгорнутих на будь-якому театрі воєнних дій (ТВД), створюються такі специфічні фінансові органи, як районні центри фінансового забезпечення (РЦФЗ) і пересувні виплатні групи (ПВГ). Відповідно до вимог польового статуту РЦФЗ, що розгортаються у воєнний час, повинні мати при собі запас коштів, достатній щоб підняти весь особовий склад центру разом з устаткуванням, інвентарем і необхідними запасними матеріальними коштами. РЦФЗ є найбільш важливим структурним елементом фінансової системи сухопутних військ США на ТВД. Служби фінансового забезпечення військ США широко застосовують розрахунки за допомогою комп'ютера, розрахунково-виплатні документи уніфіковані і стандартизовані [10]. Введено форму розрахунково-виплатної картки, за якою військовослужбовець має можливість одержати грошове забезпечення в будь-якому пункті дислокації збройних сил США.

Проведений аналіз стану у фінансових системах СРСР та США (як у мирний, так і у воєнний часи) дає підстави і науковий матеріал стосовно вимог до функціонування фінансової системи держави та її збройних сил в особливий (кризовий) період, можна констатувати що:

однією з головних закономірностей воєнного часу стало зміщення акцентів з платежів підприємств на мобілізацію вільних грошових коштів населення та введення режиму жорсткої економії ресурсів що не тільки дало змогу фінансувати воєнні витрати практично сповна, а й допомагало стабілізувати грошовий обіг і боротися з інфляцією шляхом вилучення надлишкової грошової маси, незабезпеченої товарами;

надзвичайно актуальним для економіки держави є питання мобілізації грошових накопичень населення;

своєчасність та організованість проведення мобілізації і задоволення потреб оборони держави у фінансових ресурсах, при настанні особливого (кризового) періоду, визначається значною мірою ступенем підготовленості фінансової системи до функціонування в цих умовах.

На сьогодні фінансові відносини по формуванню грошових фондів для забезпечення всіх потреб Збройних Сил здійснюються в умовах багатогалузевої економіки держави. Всі

ланки фінансового забезпечення Збройних Сил головну увагу надають удосконаленню організації фінансового забезпечення військ, дотриманню суворого режиму економії, доцільному, ефективному витрачання коштів.

Основними методичними підходами з підготовки до функціонування фінансової системи держави та її Збройних Сил в особливий (кризовий) період можна вважати:

удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази з питань економічного забезпечення збройних сил та інших військових формувань в особливий період;

оцінку економічного та оборонного потенціалу України, стану її фінансової системи з позиції їх готовності до забезпечення виконання завдань особливого періоду;

визначення обсягу і пріоритетів державних видатків на фінансування заходів з підготовки ОПК до функціонування в умовах особливого періоду;

визначення обсягу бюджетних коштів, які можуть бути спрямовані на забезпечення застосування ЗСУ та інших військових формувань в особливий період;

визначення порядку отримання і використання бюджетних коштів (переважно безготівкові розрахунки); визначення порядку укладання контрактів на виконання підприємствами, установами і організаціями державних оборонних замовлень та їх фінансування;

переведення з річного на місячне фінансове планування та фінансове забезпечення;

накопичення фінансових ресурсів та їх спрямування на забезпечення заходів з мобілізаційної підготовки.

Виходячи з досвіду провідних країн світу були виділені наступні шляхи удосконалення фінансової системи держави та її Збройних Сил, які можуть бути використані при розробці законодавчо-нормативної бази:

визначення чинників, показників та критеріїв, які впливають на діяльність фінансової системи держави та її Збройних Сил;

розробка механізму, щодо спрощення процесу управління фінансовим забезпеченням Збройних Сил України в особливий (кризовий) період;

відновлення механізму розрахунково-касового обслуговування військовослужбовців, що знаходяться в районах локальних конфліктів через польові установи Національного банку з використанням пластикових карток.

При розробленні нормативної бази щодо функціонування фінансової системи держави та її Збройних Сил в особливий (кризовий) період

слід враховувати історичний і загальносвітовий досвід, а саме: фінансова система мирного часу має при настанні особливого (кризового) періоду залишатися стабільною і бути спроможною без суттєвих структурних та організаційних змін максимально швидко мобілізувати фінансові ресурси для забезпечення потреб держави.

Висновок. Пропонується внести зміни в законодавчо-нормативну базу України, а саме: у Законі України “Про державний внутрішній борг України” передбачити особливості здійснення операцій з державним боргом в особливий (кризовий) період за рахунок ресурсів, що утворюватимуться шляхом нарощування державного боргу; в Указі Президента України “Про Положення про Державну казначейську службу України” визначити особливості державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів в особливий період; у Законі України “Про Національний банк України” визначити порядок кредитування підприємств, установ та організацій, які будуть виконувати державне оборонне замовлення в особливий період та визначити нові додаткові функції Національного банку України в особливий період (зокрема: ввести мораторій на виплату банківських депозитів, припинити кредитування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, при цьому визначити чіткий механізм повернення коштів, які були залучені для задоволення потреб держави у фінансових ресурсах в особливий період).

Для реалізації пропозицій, спрямованих на покращення діяльності фінансової системи держави та її Збройних Сил в особливий (кризовий) період, пропонується внести зміни про фінансове господарство військової частини Збройних Сил України в особливий період до Положення про фінансове господарство військової частини Збройних Сил України затверджене Наказом Міністра оборони України від 12.11.2010 № 590 та Положення про фінансове господарство розпорядника бюджетних коштів нижчого рівня (другого ступеня) за кошторисом Міністерства оборони України затверджене Наказом Міністра оборони України від 09.11.2009 № 550 стосовно особливостей взаємодії, завдання та відповідальності розпорядників бюджетних коштів, відповідальних виконавців бюджетних програм, служб забезпечення та їх фінансових органів в особливий період.

Вдосконалення фінансового забезпечення Збройних Сил України щодо функціонування в особливий (кризовий) період

та визначення його місця в фінансовій системі держави буде сприяти підвищенню обороноздатності країни.

Подальші дослідження. Запропонований підхід рекомендується застосовувати для удосконалення науково-методичного апарату щодо визначення тенденцій та обґрунтування напрямів розвитку фінансового забезпечення Збройних Сил України в особливий (кризовий) період та при розробці нормативно-правової бази з даних питань. Він також може бути використаний при проведенні стратегічних командно-штабних навчань, конференцій, семінарів для виявлення і вивчення особливостей фінансового забезпечення збройних сил та інших військових формувань як в мирний так і в особливий (кризовий) період.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бодров М. Народные сбережения в СССР // Большевик. – 1941. – № 3–4.
2. Зверев А. Великая Отечественная война и роль государственных займов // Большевик. – 1943. – № 9.
3. Вознесенский Н. А. Военная экономика СССР в период Отечественной войны / Н. А. Вознесенский. – М., 1948. – 192 с.
4. Плотников К. Н. Очерки истории бюджета Советского государства / К. Н. Плотников. – М., 1955. – С. 317.
5. Тмарченко М. Л. Советские финансы в период Великой Отечественной войны / М. Л. Тмарченко. – М., 1967. – С. 82.
6. Константинова Ю.Н. История финансов СССР: Учебное пособие. / Ю. Н. Константинова. – М.: Изд-во ВЗФЭИ, 1987. – 101 с.
7. Аникин А. В. История финансовых потрясений. Российский кризис в свете мирового опыта / А. В. Аникин. – М., 2002. – 448 с.
8. Проект Закону України: “Про фінансову систему України в особливий період”. 2011. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&ask=view&id=5222&menu=120&Itemid=79
9. Ткач І. Аналіз спроможності фінансової системи держави функціонувати в особливий (кризовий) період: досвід Великої Вітчизняної війни та стан сьогодення / І. Ткач // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2011. — Вип. 2 (5). [Електронний ресурс]. — Режим доступу до журн. : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11tmtss.pdf>.
10. Семенихін І.М. Організація фінансового забезпечення військ : Навчальний посібник. / І.М. Семенихін. [За ред. Рехтюка В.Л.] – К.: НАОУ. – 2004. – 423 с.
11. Висновок на проект Закону Про фінансування в особливий період. 2012.
12. Закон України “Про оборону України”. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 803-VI (803-17) від 25.12.2008, ВВР, 2009, № 19, ст. 258).
13. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.br.com.ua/referats/Finance/1961.htm>
14. Воєнна економіка: навчальний посібник / В.М. Шимаєв, І.В. Ващенко, І.М. Ткач, О.П. Голота та ін. [за ред. В.М. Шимаєва] – К.: НАОУ. – 2008. – 328 с.
15. СССР. Финансы и кредит. Бюджет, финансовая система СССР во время Великой Отечественной войны. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pleskov.com/?p=29>
16. Экономика СССР в Великую Отечественную войну. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.protown.ru/information/hide/6169.html>

*Рецензент: Ващенко І.В. – к. е. н., доцент,
ЦВСД НУО України.
Поступила в редакцію 15.03.13*